

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. І.ФРАНКА
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри української літератури та теорії літератури

доктор філологічних наук, професор

_____ Петро Іванишин « » _____ 2025 р.

**Вивчення прозового дискурсу Петра Карманського на
уроках позакласного читання**

Спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література)

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – вчитель української мови і літератури

Автор роботи: Яворська Корнелія Іванівна _____

підпис

Науковий керівник кандидат філологічних наук,
доцент **Дмитрів Ірина Іванівна** _____

підпис

Дрогобич, 2025

Захист кваліфікаційної (магістерської) роботи

**Вивчення прозового дискурсу Петра Карманського на уроках
позакласного читання**

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____

Коротка мотивація захисту:

Дата

Голова ЕК _____
підпис

прізвище, ім'я

Секретар ЕК _____
підпис

прізвище, ім'я

Творчий доробок визначного митця становить органічну й невід'ємну частку нашої національної культури. Шлях Петра Карманського в літературі розпочався достатньо вузьким колом суб'єктивних настроїв ранньої творчої діяльності, а згодом охопив найширші горизонти людського буття та духовності; спочатку відзначався суспільною індіферентністю, а далі зазвучав високим пафосом патріотичного і громадянського почуття. Усе це притаманно творчій еволюції конкретного письменника, котрий природно став частиною літератури першої половини ХХ ст. Творчість П. Карманського збагатила і своєрідно оновила українське письменство в ідейно-художньому аспекті.

The creative work of the outstanding artist is an organic and integral part of our national culture. The path of Petro Karmanskyy in literature began with a rather narrow circle of subjective moods of early creative activity, and later included the broadest horizons of human existence and spirituality; at first it was marked by social indifference, and then it sounded with high inspiration of patriotic and civic feeling. All this is inherent in the creative evolution of a particular writer, who naturally became a part of the literature of the first half of the 20th century. The creative work of P. Karmanskyy enriched and originally renewed the Ukrainian writing in the ideological and artistic aspect.

З М І С Т

ВСТУП.....	5
Розділ І. Інтелектуальний роман «Кільця рожі» і уривки з повісті «Аранії» як ланки творчої еволюції П. Карманського.....	7
Розділ ІІ. Мемуарна спадщина письменника.....	29
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Петро Карманський був письменником потужного таланту і незвичайної долі. Осягнути всю велич творчих звершень митця неможливо поза вивченням його життєвої й духовної біографії та простеженням складного процесу становлення цієї самобутньої творчої особистості. На жаль, письменницька спадщина Карманського досі повністю не зібрана й не видана, а в його біографії залишається чимало «білих плям».

Не менш різноманітний, як у поезії, П. Карманський був і в жанрах художньої прози, критики та публіцистики (роман, оповідання, мемуарна повість, лист, подорожні нотатки, памфлет, літературно-критична стаття (оглядова, теоретична, літературний портрет), рецензія, некролог тощо).

За стильовими прикметами Карманський періоду «Молодої Музи», як і інші учасники групи, входив у загальноукраїнський простір раннього модернізму, позначеного здобутками О. Олеся, Г. Чупринки, А. Кримського, М. Філянського та інших, що творили в руслі неоромантизму, символізму, декадансу, неокласики. Стиль П. Карманського як поета і прозаїка відзначається синтезом неоромантизму, символізму та декадансу. При цьому письменник не уникає засобів і прийомів реалістичної поетики, що переважають у ліро-епосі, у зразках розповідної та описової лірики, в сатирі поета. Стиль новаторського роману «Кільця рожі» («І в огні її окраденую збудять...»), очевидно, слід назвати неореалістичним.

Відзначимо у творчості Карманського й рідкісний у літературі поліфонізм поезії і прози. Лірика Карманського – це вербально виражена духовна біографія автора, а його проза, передусім роман – її психологічно поглиблений інваріант.

Творчий доробок визначного митця становить органічну й невід’ємну частку нашої національної культури. Дорога Петра Карманського в літературі, починаючи досить вузьким колом особистих переживань раннього періоду та суспільною індиферентністю і закінчуючи охопленням широких життєвих та духовних горизонтів людського буття, високим пафосом патріотичної і громадянської усвідомленості, з відбитком еволюції конкретного митця, природно вливається в літературний процес першої половини ХХ століття, а також свідчить про те, що українське письменство оновлюється і збагачується в ідейно-художньому аспекті.

Художник, високої культури слова, справжньої глибини ліризму, тонкого психологічного аналізу, П. Карманський вніс величезний вклад в оновлення та збагачення українського письменства, подарував читачеві неоціненні скарби свого натхненного слова.

Мета роботи – проаналізувати знакові прозові та мемуарні твори П. Карманського і простежити творчу еволюцію письменника.

Об’єктом дослідження є прозові і мемуарні твори П. Карманського, **предметом** – особливості прозового дискурсу письменника.

Основними методами дослідження стали біографічний, культурно-історичний, духовно-історичний, етнопсихологічний, герменевтичний методи.

Досягнення поставленої мети передбачає і вирішення таких конкретних завдань:

- розглянути роман П. Карманського «Кільця рожі» як духовну автобіографію письменника на тлі епохи;
- проаналізувати твори «В поті чола» та «Листи без адреси»;
- дослідити основні твори мемуарної спадщини П. Карманського.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Розділ І. Інтелектуальний роман «Кільця рожі» і уривки з повісті «Аранії» як ланки творчої еволюції П. Карманського

Вивершує грандіозну будову творчого набутку П. Карманського його художня та мемуарна проза, що, як і всі компоненти цієї структурної цілості, позначена ліризмом та виразно виявленим автобіографічним звучанням. Означена частина письменницької спадщини митця суттєво уточнює наше уявлення про авторський образ як носія певного світовідчуження, доповнює цей образ новими штрихами та увиразнює вже впізнавані його психологічні обриси.

За В. Виноградовим, «Образ автора – це образ, який складається або створюється з основних рис творчості поета. Він утілює й відображає в собі іноді також і елементи художньо перетвореної його біографії» [4, С. 163]. Художня та мемуарна проза, як і публіцистика П. Карманського, тісно пов'язана з його поезією, тож без її вивчення біографія душі митця, втілена в його ліриці, виявиться збідненою й неповною. При цьому безсумнівною є художньо-пізнавальна цінність прози письменника як самодостатнього явища в парадигмі розвитку української літератури першої половини ХХ ст.

П. Карманський як автор великих епічних творів фактично невідомий сучасному читачеві. «І ось сенсація, – пише М. Ільницький у передмові до надрукованого в «Дзвоні» (2002. Ч. 1, 2) нового для широкого українського читача твору, – виявлено машинопис роману П. Карманського «Кільця рожі», в якому відомий поет і публіцист розкривається в новій іпостасі прозаїка і де розкривається нова грань його таланту» [11, С. 23]. Майже детективну історію віднайдення тексту твору, що довгі роки пролежав у архіві Українського католицького університету в Римі, оприлюднив С. Ярема, котрий доклав чи не найбільше зусиль до його повернення в літературу [25,

С. 75-79].

Спершу про «Кільця рожі» дізналися від самого автора. Про це свідчать неопубліковані у свій час спомини «Мої будні», які ознайомлюють нас з періодом, коли П. Карманський перебував у м. Ловран і був домашнім вчителем у сім'ї Т. Романчука. Там письменник згадує: «В домі Романчуків я вперше мав нагоду пізнати глибоку і діймаючу драму невдалого сімейного життя, і це зродило в мене ідею роману. Цей роман я почав писати в 1910 р. та після кількох розділів перервав писання. І аж після воєнних пережиттів взявся писати його далі і написав його в 1920 р., даючи йому цілком інший новіший зміст, зберігаючи тільки первісну ідею. Це роман «І в огні її окрадену збудять» [24, С. 69]. Мова йде саме про роман з початковою назвою «Кільця рожі». «Цілком інше» змістове наповнення, навіяне історичними обставинами, коли Україна боролась за незалежність, а автор брав безпосередню участь у цьому, П. Карманський виявляє на сторінках тижневика «Український прапор» (частина – літературна анкета), де до письменників було поставлено запитання «Над чим працюєте?». Митець заявляв: у 1920 р., «замість дождати зі складеними руками чуда, взявся за інтенсивну літературну працю характеру в першій мірі виховуючого». Письменник, паралельно перекладаючи твори У. Фосколо «Останні листи Якова Ортіса» та О. Мадзіні «Обов'язки людини», редагуючи другу частину «Кривавої книги», створюючи збірник патріотичних ліричних творів, іменує «оригінальний сучасний роман-хроніку» «І в огні її окрадену збудять». Також автор показує пориви писати твори «виховуючої» природи, а перш за все вказаного прозового полотна: «Я прийшов до заключення, що наша нація перш за все мусить перейти школу горожанського виховання: мусить найти себе; а зосібна кожний з нас мусить навчитися бути вільним горожанином, зрозуміти не тільки свої права, але й обов'язки» [4, С. 165]. У цих словах напрочуд виразно розкривається ключова ідея «І в огні її окрадену збудять».

Так чи інакше згадуючи роман-хроніку, П. Карманський не вказує первісного найменування – «Кільця рожі», як і тогочасні науковці, котрим було відомо про написання роману чи, можливо, вони навіть могли читати рукопис. Послугувались саме пізнішою назвою – «І в огні її окраденую збудять»! У цьому заголовку, ясна річ, чіткіше розкрито ідею П. Карманського. Саме тому доречно визнати, що ані публікація Л. Рудницьким перших розділів роману (журнал «Сучасність» (1989)) під назвою «Кільця рожі», ані назва повного твору – «Кільці рож», – опублікованого у журналі «Дзвін», не виражає останню авторську волю.

За підведеними підсумками проведеного літературного анкетування тижневиком «Український прапор» О. Грицай наважився виокремити постать П. Карманського, поставивши його на рівні з «наймогутнішим талантом» з тогочасних українських оповідачів – В. Винниченком: «Побіч нього цікаво пізнати романову спробу «І в огні її окраденую збудять» найкращого лірика сучасної Галичини Петра Карманського. Сей твір доказує, мабуть, зворот нашої творчості в напрямі монументальності та артистичної синтези. Він, правда, в цілості більше інтимна сповідь ліричного самотника, ніж справді предметове, справді епічне зображення живучої дійсності. Але в нешироких межах тої ліричної суб'єктивності вдалося авторові розмалювати все ж таки доволі широкі овиди нашого лихоліття. Вдалося йому сотворити таку переконуючу, таку високотрагічну синтезу даних галицьких відносин, що роман Карманського треба вважати найзамітнішою спробою такої синтези після Франка й Кобилянської» [4, С. 165-166].

Подібними до оцінки О. Грицай були думки О. Куцака, котрий помітив у творі «І в огні її окраденую збудять» властиву їм творам інших українських письменників (В. Бірчак, В. Пачовський, Ю. Шкрумеляк, К. Поліщук) «єдність національного чуття». Ще критик відзначив змістову частину, в основі якої «боротьба нації за свободу», «визволення через боротьбу». Проаналізувавши несподівані зміни розвитку сюжету твору, науковець

робить наступний висновок: «Ось нарис нової етичної культури, що росте з дійсності, з подій і переживань загалу на українській землі. З цілості повісті Карманського так і чується, мимо грізного розвитку подій, що ведуть армію до катастрофи, стихійну радість з боротьби за свободу, за цінність вищу, ніж усе, що може життя дати» [4, С. 166].

Узагальнено характеризуючи проблематику і жанрові прикмети хроніки П. Карманського, Л. Рудницький теж висловився з цього приводу: «Є це жанр, що його німці називають *Künsterroman*, у якому майстерно змальовано життя українського митця у Римі на початку нашого століття, подано образ української богеми у Львові та накреслено пробудження українського національного духу в Галичині й на Великій Україні». Вчений підкреслює особливий інтерес другої частини роману, що «зосереджена більш на українській національній проблематиці – саме тут відчувається гострий критичний задум автора, який висвітлює болючі питання, актуальні у своїй суті ще й нині» [20, С. 16].

Трохи докладнішим став розгляд роману канадським україністом М. Шкандрієм. Один з розділів його праці «В обіймах імперії» (2004) називається «Невдала революція: «Кільця рожі» (1921) Петра Карманського». Тут він вказує, що автор відобразив у творі духовну еволюцію героя в рамках масштабного історичного контексту, але з уточненням: «...хроніка неприкрашено розповідає про поступове злиття індивідуальної душі з долею широкого суспільства й описує їхній спільний рух крізь національне чистилище» [23, С. 320]. Окрім цього, на думку М. Шкандрія, у романі простежується чітка антиколоніальна позиція автора: «Цей роман унікальний в українській літературі, бо автор відверто засуджує в ньому будь-які імперські погляди – австрійські, російські, польські і французькі, бо саме вони, на його думку, стали причиною трагедії невдалої боротьби за державність» [23, С. 323-324].

Розгортання дії у творі, для першої частини якого краще підходить

заголовок «Кільця рожі», для другої ж – «І в огні її окрадену збудять», відбувається через дві міцно переплетені сюжетні лінії. Простежується і поєднання особистого життя персонажів діалогії із загальним ходом подій, які спричиняють різноманітні небезпеки і випробування та виводять їх врешті на новий, вищий рівень взаємовідносин.

Роман «Кільця рожі» – необхідна ланка творчого еволюціонування П. Карманського. Цілком очевидним є найтісніший контекстуальний зв'язок твору з усією спадщиною письменника, перш за все – ліричною (збірки «Із теки самоубийця» (1899) та «Ой люлі, смутку» (1906), «Блудні огні» (1907) й «Пливем по морі тьми» (1909), «Al fresco» (1917) і «За честь і волю» (1921). В біографії протагоніста роману (галицький поет Святослав Петрович) чітко простежуються окремі життєві етапи П. Карманського. Отже, у цьому романі-сповіді, романі-узагальненні скристалізовано життєві принципи автора.

«Кільця рожі» – це твір, у якому відтворюється творча і неповторна особистість митця, тож нам важливе розкриття цього складного психологічного типу персонажа, шляхів його світовідчуття, особливого світу в напруженому внутрішньому житті.

У творі застосовано різні способи оповіді, які є надзвичайно важливими для творення характеру Святослава Петровича. В романі наратором виступає третя особа, однак у той же час розповідь доповнюється невластивою прямою мовою героїв, ліризованими внутрішніми монологами, щоденниковою формою, алюзіями з італійського письменства, промовами, зверненими до народу, молитвами, пророчими візіями, текстами віршів як художньо продуктивними способами вираження внутрішнього «я» протагоніста «Кілець рожі». Щодо аспекту художньої обґрунтованості, то використані прийоми, коли поєднуються епічне, драматичне і ліричне начала з акцентом на останнє, витворюють «наративну поліфонію» (М. Ткачук) твору.

Авторська увага зосереджується навколо одного центрального образу-характеру, і це продиктовано сукупністю різних способів. Завдяки цьому можна глибше та різносторонньо пізнати образ головного героя. Коли відштовхуватись від того, як класифікувала психологічні типи модерністичної епохи М. Моклиця, зрозуміємо, що Святослав Петрович цілковито підходить психологічному типові Символіста, який, за висновком дослідниці, «утворився внаслідок процесу самоусвідомлення на основі інтуїтивного вектора інтенційності. Інтуїція говорить тихим голосом, вимагає особливо напруженого вслухання, тому Символіст мусить триматись осторонь від гамірного світу» [19, С. 82].

Уточнюючи свій опис типу Символіста, для якого характерна інертність, пасивне сприйняття дійсності без активного впливу на неї, «домінанта жіночого витоку», М. Моклиця зауважує: «...рано чи пізно для Символіста, особливо творчої людини, реальність отримає тінь, за образами світу мріятиметься щось інше, прозоре, не більш досконале і високе, ніж оточуюче життя» [19, С. 83].

Якраз такого, відстороненого від дійсності, самозаглибленого, затопленого в мрії та заслуханого у внутрішні голоси, Святослава Петровича бачимо на перших сторінках твору. А далі все змінюється: цей багатий характер щоразу відкривається з нового боку.

Експозиційна частина «Кілець рожі» показує читачеві протагоніста, який самотньо стоїть на залишках зруйнованого римського Колізею. Раптом постова жвава уява викликала видіння доби імператора Нерона, за царювання якого арена цього величного місця була сповнена страхітливими видовищами, ріками людської крові. Письменник свідомо наводить цю візію, своєрідно натякаючи на перипетії, які згодом відбуватимуться насправді, у «цивілізованому» ХХ ст.

Зав'язку і подальші сюжетні колізії «Кілець рожі» пов'язує поява нових героїв (молодий художник з Галичини Богдан Росткович і дружина

Святослава Петровича Ірена). Між цими персонажами виникають взаємні симпатії, поштовхом до яких послужила самотність Ірени і сум через втрату дитини. Святослав Петрович замкнувся в собі, між подружжям відчувалась певна відчуженість, вони переживали спільну трагедію по-різному. Все це стало проекцією наступних сюжетних перипетій. Однак сюжет значною мірою уповільнився через те, що П. Карманський вирішив розв'язати ще й інші художні завдання.

Використовуючи психологізовані деталі і ретроспективний прийом, письменник починає аналізувати історію душі головного героя, простежувати, як формується його вдача. Такі деталі – це, наприклад, репродукція «Острова смерті» Бекліна в поетовій кімнаті чи те, що герой заглиблено читає лірико-філософську поезію «Спів мандрівного чабана» Д. Леопарді, яка утверджує трагізм буття людини. Певними штрихами у характеристиці дозрівання світобачення і естетичних уподобань головного героя було й те, що під час навчання його зацікавила поезія англійського романтизму, песимістична філософія А.Шопенгауера, «сентиментальна іронія» Г.Гайне. Зокрема П. Карманський акцентує, що Святослав Петрович має винятково чутливу душу, горнеться до людей, однак вони його зовсім не розуміють: «І тим більшою тугою до кращого життя займалася його душа самотника. А це відтворювало його романтичний світогляд до того, що він жив більше витворами своєї уяви, ніж дійсністю» [13, №1, С. 27]. Проте незважаючи на якості зануреного в себе мрійника і лірика, Карманський виділяє у характері протагоніста «ненависть до всякої неправди і кривди», усвідомлення «свого упослідженого становища сина поневоленої нації» [13, №1, С. 27].

Письменник психологічно точно подає відтворення етапів духовного становлення Святослава Петровича в контексті типу Символіста, тобто «максимально етичного типу, який органічно, рефлексивно не сприймає зла» [19, С. 84]. А зрештою, ретроспективну історію минулих років і початок

поетичного шляху на літературній ниві фактично дослівно списано з біографії П. Карманського.

Напрочуд точно у творі оцінено настроєву палітру творчої діяльності Святослава Петровича (у багатьох аспектах автобіографічного персонажа): «І з-під його пера пливли строфи, навіяні безмежним смутком і тугою до неіснування, бо в існуванні людини він перестав добавувати ціль. Він носився духом над порожнечею минулих тисячоліть і епох, порівнював своє існування ефемериди з вічністю...» [13, №1, С. 29].

Ще одним збігом щодо біографії П. Карманського і його героя є той факт, що творча муза навідувала протагоніста «Кілець рожі» переважно в чужих краях: там «носився думками по своїх руїнах, кристалізував свої враження і почування у творчі синтези» [13, №1, С. 29]. Знаємо, що на теренах Італії написано більшу частину віршів П. Карманського, які склали збірку «Ой люлі, смутку» (1906). У романі відчутне і відлуння важкого душевного стану автора через несправедливі оцінки написаного ним. «Tristia» (смуток) – так поіменовано збірку головного героя твору, а оцінки критики перегукуються з висловлюваннями М. Євшана щодо творчості П. Карманського. «Виріс поміж нами, – зазначав М. Євшан 1909 року, – а такий нам духом чужий, немов прийшов до нас з далеких світів. Українець родом, а так мало в його поезії українського елементу, так віє з неї Західна Європа: дихав воздухом українських пісень, а в зільнику його не знайдете зеленого барвінку, ані васильків, але самі пасіфлори, іриси, туї, кипариси, туберози» [7, С. 175]. В «Кільцях рожі» тези статті «Петро Карманський» М. Євшана лише трохи переформульовані: «Пізнати, що Петрович птиця не домашнього ховання. Йому не милі рідні жайворонки і рідні верби, він закохався в екзотичних лебедях, в кипарисах, туях і асфоделях» [13, №1, С. 45]. Критика головного героя, який оспівував чужоземну екзотику та був «фабрикантом смутку», у «Кільцях рожі» виходить на широкий контекст гостроактуальної у ті часи проблематики (європеїзація української

літератури, художнє зображення внутрішнього світу особистості, природа творчості, суть любові до Батьківщини, міжнаціональні культурні взаємини).

Автор вводить в роман сцени, коли молоді галицькі літератори зустрічаються в «Монополі» (львівська кав'ярня), а це ми бачили вже у споминах П. Карманського «Українська богема» (1936) і у статті «Що таке «Молода Муза»?» М. Рудницького зі збірника «Чорна Індія “Молодої Музи”» (1938). Перед нами постають тодішні молодомузівці, редактори часописів і журналів, діячі різних політичних угруповань, яких досить легко впізнати, відчувається навіть відгомін запеклих літературних суперечок.

Серед актуальних тодішніх тем варто назвати й такі: українсько-польські культурні взаємини, перехід українських митців, котрі не були в пошані у власної суспільності, до сусідньої літератури. Одним із прихильників цього переходу у творі П. Карманського є образ Лизанівського. Навіть його прізвище, на думку М. Ільницького, вже «відбиває риси вдачі цього персонажа – підлещування до чужого і видає риси одного з «молодомузівців» – Сидора Твердохліба» [11, С. 23]. Ця особа вносить пропозицію оголосити бойкот українським видавництвам: «Не дати ні слова до друку! Зачнім усі писати по-польськи, а тоді побачимо... Поляки і заплатять добре, і зуміють оцінити, як годиться. Ось я вже здавна все по-польськи пишу» [13, №1, С. 38]. Лизанівський має підтримку певною мірою і новеліста Михайліва (його образ виписаний із Михайла Яцківа), котрий говорить, що українські «критики-незнайки» не розуміють його творчих здобутків, а от поляки прихильно відгукуються.

Через літературні дискусії ХХ ст. П. Карманським показано, що письменник у тодішньому середовищі мав убоге життя, що галицькі «меценати» і політики повністю ігнорували здобутки національної літератури, не розуміли вагу художніх вартостей, у тому числі творчих шукань молоді, котра хотіла вирвати рідну літературу й інші види мистецтва «з мертвого річища етнографічного примітивізму на просторі, буйні і свіжі

луги європеїзму» [13, №1, С. 43].

П. Карманський вдало використав гостру сатиру в епізоді, коли побідному одягнений студент-галичанин, підходячи до столів, за якими сиділи «політики», з купою різних книг, пропонує їм придбати якусь, будь-то найновіша збірка лірики І. Франка чи новели М. Коцюбинського. «А він теж поезії пише? – спитався меценат» [13, №1, С. 39]. За допомогою ось таких вигуків: «Йдіть к чорту з поезіями!», «Ну й дурть же сі наші дурисвіти!» – майстерно показано, якого культурного рівня були так звані «політики», «батьки народу». Такі люди вважають, що основою патріотизму є не стільки творення віршів або прозових творів, що як п'яте колесо у возі, скільки написання поетичних творів «на теми: тверезість, плекання садків, молочарський промисел...» [13, №1, С. 44], боротьба з органами управління «за українські написи, за українські поштові посвідчення на листи, за етикетки на сірниках українською мовою» [13, №1, С. 45].

Проблема «література й корисна робота» висвітлена П. Карманським під час розмови поета Святослава Петровича і «директора банку» Остапа Лучинського, котрий теж «колись в такі хвили грішив віршами» [13, №1, С. 32]. Фраза «в такі хвили» (так називалась збірка О. Луцького) яскраво демонструє прообраз блискучого фінансиста, якому довелось докорінно, однак на свою користь, змінити власні погляди і цінності: «Повірте мені, нам не до поезій: нам корисної роботи потрібно. Поезія – це десерт для ситих народів, а ми такі бідні, такі нещасні! Нам передше жолудок заспокоїти треба. Треба зробити нарід багатим, а тоді вже подумаємо і про десерт після ситого обіду» [13, №1, С. 33]. Авторська позиція щодо розв'язання вказаної проблеми, завжди актуальної, а перш за все у переломні історичні періоди, однозначно виражена у відповіді головного героя, котрий на відріз не приймав корисливості співбесідника: «Та по-моєму, поки ми, дрібні крамничники і міняйли, наситимо тіло народу, цей нарід втратить свою душу. І тоді ні про кого буде нам, «патріотам» дбати» [13, №1, С. 33].

Доволі цікавим є той факт, що протагоніст роману, як і сам автор, абсолютно реалістично показує літературний гурт, куди належав. «Дотепер зв'язувала Петровича з тим гуртком спільна потреба боротьби з рідною неграмотністю, з сектантством і некультурністю. Та коли ся ціль і потреба в нього пропала, уся та криклива, нудна громада стала йому не менш осоружною, як і уся згря з протилежного ворожого обозу» [13, №1, С. 46]. Це надто гостре висловлювання (зрозуміло, що мається на увазі «Молода Муза») свідчить про усвідомлення автора «Кілець рожі» щодо скорішого чи пізнішого розходження шляхів кожного учасника угруповання, щодо їхнього обрання власної життєвої та творчої дороги, а спільне товариство – це лише окремий епізод – важливий, цінний, однак минулий. Також одним із натяків у романі є подальша еволюція автора, котрий зможе перерости свої юнацькі уподобання та з упевненістю йти далі новими, незвіданими шляхами, де його чекатимуть і свіжі словесні відтінки.

Світова війна, національна революція, утворення Західноукраїнської народної республіки, визвольна війна за суверенітет Української держави – усе це стало поштовхом до пробудження у поетові Святославі Петровичу сил, які спали глибоко всередині: «...відчув непереможну тугу визволення» [13, №1, С. 78]. Він тужив через інше життя. У тій тузі поєдналось багато почуттів: вина, що довго був пасивним, бажання діяти, активізуватись, патріотичні поривання, які диктували необхідність безпосередньо брати участь у всьому, що відбувається тут і зараз.

«— Одна любов може мене визволити! — скрикнув він нарешті, дивлячись на сонце, що викочувалося сліпучо-ясним диском з-поза дерев. Із бадьорістю неофіта пішов настрічу воскреслому ранкові» [13, №1, С. 78]. Цю сцену з образами-символами сонця і воскреслого ранку слід визнати кульмінаційною у творі. Людинолюбство – це ключовий мотив усієї творчості П. Карманського, але в «Кільцях рожі» він має своєрідну енергетичну силу, яка вимагає дієвості у вчинках протагоніста і стає

причиною внутрішньої метаморфози індивідуума, що прилучається до національного подвигу. Надалі виклад твору отримує форму хроніки з епохальних подій в українській історії, а протагоніст роману – їх активний учасник, котрий проявляється уже в новому амплуа: «Забув зовсім про своє існування, живе душею воскресаючої нації, існує тільки для неї, розпливається у збірному організмі» [13, №2, С. 32].

Оновлене слово продиктоване Святославу Петровичу душею народу, що воскресає. Його поет відчуває як прихований талант, виражений у словах чи то гімну, молитви, пророцтва, чи то в рядках віршів у збірці «За честь і волю». У тексті роману віддзеркалюється творча еволюція автора, котрий перебуває у пошуках власного шляху серед нових форм ліричного самовираження. «Кільця рожі» є цінним свідченням творчої психології письменника, вміння аналізувати себе у складному русі творчої діяльності, під час миттєвих впливів життєвих вражень і збурення уяви, що готова натхненно високо летіти у гармонійній єдності. Але наразі «замість поеми слів йому [Святославу Петровичу. – К. Я.] прийдеться творити поему діл. На поему слів прийде свій час» [13, №2, С. 39].

Другу сюжетну лінію твору пов'язано з дружиною Святослава Петровича – Іреною. І тут бачимо не лише напруження інтимних взаємовідносин між героями, поглиблення психологічного ракурсу, ліризацію розповіді, а й порушення цілого комплексу нових проблемних ситуацій, завдяки яким можна розкрити авторську концепцію любові загалом. П. Карманський поглиблено, аналітично трактує у творі кохання та сімейні взаємини і породжені ними численні психологічні перипетії, настроєві нюанси, джерела виникнення дисгармонії та віддалення близьких людей, секрети жіночої душі.

Героям твору вдалося зберегти любов, незважаючи на низку життєвих випробувань, однак не лише через те, що кохали, але перш за все через те, що зрозуміли одне одного, співпереживали, поважали та пробачали.

Завдяки майстерному застосуванню прийому самоаналізу персонажів, тобто внутрішнім монологам протагоніста і щоденнику його дружини, автор роману засвідчив відсутність розвитку культури почуттів традиційної галицької родини, стан фактично самотньої жінки у родинних стосунках. «Філософе! – стривожено, винувато і запізно розкаюючись апелює до власного еґо головний герой. – ...Згадай усю минувшину. Пригадай, кілька блисків сонця перебивало стіни її сімейної тюрми. Нагадай її вічне усамітнення або холод, який навівав ти на її молоду, жагучу душу, скільки разів перебивав ти одноманітну мовчанку цієї хатньої в'язниці. Хіба тобі не видається таке існування існуванням каторжника?» [13, №1, С. 44]. Змальовуючи «хатню в'язницю» українки, автор «Кілець рожі» подібний до О. Кобилянської з її «Людиною», «Царівною», І. Франка з його «Перехресними стежками». П. Карманський неначе продовжує основну ідею статті «Жіноча неволя в руських піснях народних» І. Франка, зазначаючи: «Ні! Жіноча неволя у нас ще далеко не перевелася, навпаки, вона закріпла, погіршала» [13, №1, С. 43].

Причиною розколу в подружньому житті став раптовий спалах почуттів Ірени до Ростковича, яким героїня не могла чинити опір. Цей сюжетний поворот уможливив застосування автором психоаналітичних прийомів зображення, збагачення засобів творення характерів. Наведемо у приклад такий драматичний, напружений епізод, коли Ірена збирається їхати за кордон. У той час кожен з подружжя зовні спокійний, дотримується усталених норм поведінки родини, хоч окремі деталі свідчать про несвідомі пориви у їхній поведінці. Так, дружина «допитливо» пронизує поглядом чоловіка, «була слідна в неї якась психологічна напруга»; а він вдає, що не бачить стан Ірени («загорнувся у звичайну мовчанку і задуму»), але коли вона поїхала (уперше захотіла відпочивати одна), мимовільно пригадує та «довго, довго» знову і знову промовляє строфу вірша одного із своїх «кращих друзів»:

Як хвилі розбиті на лавах граніту,

Підемо своїми шляхами.

Як тії листочки осіннього квіту,

Закине нас буря світами!

Як хвилі розбиті на лавах граніту... [13, №1, С. 47]

П. Карманський в даному випадку майстерно поєднує різні форми оповіді. У рядках поезії (автором якої є сам письменник) на рівень свідомості піднімається щось, що мало-помалу дозрівало глибоко в підсвідомому, тож зникла потреба широких тлумачень або описів.

Творчим новаторством П. Карманського є те, що він використав у романі й мистецтво живопису. Росткович створив портрет дружини Святослава Петровича. Завдяки естетичній функції цього портрета жінки на фоні безмежної стежки, яка губилась поміж пустирями, Іренин погаслий погляд із застиглим стражданням, та ще й тому, що двічі повторюється опис портрета крізь призму сприймання головного героя, це набагато ефективніший метод від традиційної деталізованої розповіді.

Жорстока життєва школа піднесла обом героям важливі уроки, які посприяли їхній взаємній новій оцінці. Ірені, польці за національною приналежністю, вдалося збагнути «красу змагання» української нації за незалежність, докладаючи надлюдські зусилля, і побачити душевну красу Святослава Петровича, який не вагаючись пішов до лав української армії. Жінка пішла працювати в український госпіталь як медсестра, там і зустріла свого чоловіка. Вона виборює життя пораненим військовим, і цим намагається сама морально очиститись, спокутувати провину перед найближчим – її чоловіком.

Будучи очевидцем та учасником визначних історичних подій, автор роману «Кільця рожі» проявив надзвичайну далекоглядність щодо оцінки перемог і поразок національно-визвольної революції. П. Карманський і його герой пліч-о-пліч переживають великі страждання українського народу, а це

відображено через мученицький ореол та героїчні звершення. Тоді «Творилася містерія української душі, дух прадідів, оживав на степах України, заповіт українського пророка ставався ділом» [13, №2, С. 80]. Письменник усвідомлює, наскільки небезпечний розбрат і дії деструктивних сил. П. Карманський вважає, що Центральна Рада зробила фатальну помилку недооцінюючи селянство як основу народу і акцентуючи на соціалістичній орієнтації його лідерів, котрі не розуміли, що поневолена нація «немає гасла братання, немає брехливого заклику «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», що єднання може бути тільки між вільними і рівними» [13, №2, С. 70]. Важливим фактором тріумфу національної ідеї для письменника є об'єднання мешканців Галичини та Наддніпрянщини, адже «тільки згармонізована всеукраїнська душа може в повній силі себе виявити і свою недугу до краю перемогти і вповні жити. І тільки об'єднана українська нація своє визволення добути може» [13, №2, С. 70].

Цей аспект роману відкриває ще одну особливо гостру проблему – єдина українська мова і боротьба з русифікацією, яка віками нівечила наддніпрянську душу. Особливо письменник демонструє патріотичне спрямування роботи галицьких інтелігентів під час українознавчих курсів на півдні України. Внаслідок цього (в основу змалювання такої патріотичної праці лягла інтенсивна просвітницька робота автора роману у м. Херсон) Святослав Петрович «бачить, як на його очах росте нова громада свідомої української інтелігенції, котра вже підносить чоло з гордістю і самоповагою, котра горить бажанням працювати для рідної нації, яка вже тепер виросла в її очах до значення славної, старої нації, з багатою культурою і чудовою історією» [13, №2, С. 29].

Українські національно-визвольні змагання зазнали фіаско, як вважав П. Карманський, і через псевдопатріотичні настрої «мальованих українців, що щойно вчора для наживи, для моди, або присилувані умовами, українцями поробилися». Саме їх колоритно відтворено на сторінках збірки

«віршованої прози» П. Карманського «Al fresco» (1917), що її у 20-х роках доповнили нові сатиричні портрети. Протагоніст «Кілець рожі» Святослав Петрович «добачує в них давніх рабів московщини, давніх ісповідників московського бога, перед котрим вони своєю низькою душею плазують і котрому вони нишком моляться. Навіть до рідного слова їх язык якось насилу повертається, і вони залюбки «культурною» московською мовою по кутках цвенькають» [13, №2, С. 47].

Щоб успішно творити національну державу потрібен ряд передумов, які письменник висловив відповідно до своїх ідейних позицій: цілісність народу, поборення покірливої бездіяльності, духовної неволі, кожен громадянин має усвідомлювати цілі та завдання протистояння. П. Карманський подає утвердження віри у переможне успішне майбутнє українського народу, щоб його «в огні окраденого» збудити. Основа такої віри – це, на думку письменника, опертя на вогненні слова Тараса Шевченка, на народні пісні, на героїку нашого минулого, на величні особистості Богдана Хмельницького й Івана Мазепи, які щоразу виринають у тексті «Кілець рожі», на ідейне спрямування «Слова о полку Ігоревім», на гімн України. «Народ воскресає, – урочисто-піднесено, високо-пророче говорить головний герой П. Карманського, – народ знаходить свою загублену душу, крізь дими пожеж і грохот гармат свою Батьківщину бачить і до неї під градом куль руки простягає і смерть за її святе ім'я приймає!» [13, №2, С. 74].

Українському поетові та воїну, героєві «Кілець рожі», котрий доклав свої зусилля, щоб досягнути національний ідеал і так позбутися неволі та здобути власну незалежність («Та я вже вольний!...»), судилося померти через отримані рани, подібно до тисяч земляків. А Батьківщина далі йде своїм шляхом до свободи: «Горить Україна, від краю до краю сколихнулася, віднайдена душа українця свого Богдана дожидає. І він прийде, він прийде!». Постать Богдана Хмельницького в «Кільцях рожі», подібно до Франкової лірико-філософської поеми «Великі роковини» (1898), зростає до рівня

символу, концентруючи внутрішню духовну силу всього народу. «Коли збірна душа нації, – стверджує письменник у романі, – тугою до волі займеться, вона все Титана з себе родить» [13, №2, С. 74].

Ще один цікавий прозовий твір П. Карманського, який не здобувся на увагу дослідників, «загубившись» на сторінках журналу «Світ» 1929 року, – уривок із не написаної чи не знайденої повісті «Аранії» під назвою «В поті чола». Його зміст пов'язаний із трагічними сторінками життя письменника в Бразилії, що були також відображені у вже згадуваних листах «без адреси» та «по адресі» 1927-1929 рр.

Нагадаємо цю історію. Після розриву з клерикальною верхівкою українських громад у Бразилії П. Карманський, бажаючи досягти повної незалежності й водночас разом із співвітчизниками-хліборобами взятися за нові форми господарювання на неосвоєних землях, перебрався в глуху провінцію Раншарія й поселився в лісовій хатині («ранші»), щоб заробляти на хліб насущний власними руками, «в поті чола» працюючи на своєму «шакрі» – купленому шматочку землі в бразилійській пущі. Це була чергова ілюзія вічного романтика, своєрідний відгомін народницьких ілюзій українського інтелігента, яка закономірно скінчилася поразкою.

У підзаголовку до публікації «В поті чола» «Аранії» названо повістю. Згадку про цей твір, уже з іншим жанровим визначенням, знаходимо в «Листі по адресі»: «А врешті я саме скінчив об'ємисте оповідання «Аранії» (Павуки), щоб поставити пам'ятник хвали нашим бразилійським павукам, а моїм добрим друзям – даючи малюнок нидіння нашої еміграції під палючим промінням підтропікового сонця» [4, С. 181].

Задум поставити такий «пам'ятник» в уривку з «Араній» не зреалізовано, хоча публікація в «Світі» усе ж сприймається як частина більшого твору, на що вказує її початок: «Відсвяткували Різдво, і Дума виїхав у лісову пущу, залишивши сім'ю у винаймленій хатині в Есперанса, бо не хотів користуватися гостинністю Соневідських...» [4, С. 182]. Але далі йде

розповідь, у якій немає згадок ні про рідних Остапа Думи, ні про сім'ю Соневідських. Увесь уривок являє собою опис праці Думи на своєму «шакрі», його розмов із поселенцями громади Ейрене та думок і переживань, викликаних зміною життєвої ситуації.

У книзі споминів «Крізь темряву» (1957) Карманський твердить, що привіз із Бразилії «рукопис незавершеного роману» та що працював після повернення з еміграції над твором про життя українців під тропіками» [14, С. 85, 89]. Можливо, це й був рукопис повісті «Аранії», ймовірність існування якого не слід відкидати.

Остап Дума – це, безумовно, автобіографічний герой. Чи не найближчий він до авторського образу в «Листах без адреси», з тією лише відмінністю, що в оповіданні постать героя об'єктивізується, в той час як у «Листах» автор промовляє від себе. Будучи зразком гострої публіцистики, цей прозовий цикл разом із тим являє собою своєрідний фрагментарний начерк автобіографічного роману в листах, що й дає підстави ще раз повернутися до нього в контексті розгляду уривка «В поті чола».

Застосовані в «Листах» прийоми лірико-психологічного письма по суті аналогічні тим, на основі яких вибудовується образ Остапа Думи.

Джерелом обох творів стала духовна біографія П. Карманського, з якою й пов'язані кардинальні зміни в його життєвій історії. В одному з «Листів», уже перебуваючи в Раншарії, автор згадує, як він протягом двадцяти літ нудився «у каварнях усіляких європейських столиць; позіхав від нудьги, спалювався тугою за чимось, чого ще ні один філософ не означив; всякав у себе тільки це, що дає насолоду безграничного смутку; носився світами, тікав від себе самого. А враз тужив за людьми...» [4, С. 183]. Майже тими самими словами Карманський оповідає передісторію Думи: «Сюди зайшов з багатих ресторанів, каварень і концертних саль Відня, Праги, Риму і інших європейських столичних городів, де заїдала його нудьга, де туга угнітала його і морила серед гучного, бурхливого життєвого базару» [4,

С. 183]. Внутрішнє невдоволення собою, бажання змін, пошук ідеалу, прагнення знайти справжніх друзів та однодумців, розчарування в бразилійських «павуках» покликали героя твору на нові шляхи життя: «Взавтрі він скине модний одяг, відкине ковнірець і краватку, надіне одяг зношений і робітничу сорочку, закотить рукави, розстігне сорочку і буде порпатися в землі, з якою досі не знався.

І почалося легендарне життя Думи. Почалися змагання на життя і смерть із дикою бразилійською природою, що нічим не похожа на природу інших країн» [4, С. 183].

Плани покращення життя емігрантів шляхом освоєння нових земель у бразилійських пущах поставили перед самим письменником та його психологічним двійником Остапом Думою складні моменти проблеми взаємин інтелігенції з народом: подолання розриву між ними, відповідальності освіченої людини за свої слова і вчинки, осягнення нею «споконвічного заповіту: В поті чола їстимеш твій хліб» [4, С. 183].

П. Карманський не спрощує жодного з цих моментів. Досвід його громадської діяльності в Бразилії ніс у собі чимало прикрих розчарувань, породжених прагненням до кінця розпізнати психологію маси, увійти в серцевинне коло її життєвих інтересів. У «Листі» від січня-лютого 1929 р. автор із болем писав: «...я вже й від тих, яких вважав сіллю нашої землі, від селян, засмакував отрути, яку родить недовір'я простолюдина до людини, що носить на собі тавро прокляття людини освіченої... Я поранив ноги на дорозі, що веде «в народ» [4, С. 184].

Небезпека поранити ноги на цій дорозі підстерігає й Остапа Думу, котрий усе ж наважився на ще один народницький експеримент у дусі діяльності героїв Панаса Мирного, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, Б. Грінченка – уже не в темному українському селі, а в лісових пущах Бразилії: «Тут він увійшов у добу біблійного, первісного, наростаючого. Тут залізна рука чорнороба була творчою і заледво різбила альфу життя. І він

самий був співтворцем, вкупі з другими був каменярем, що прорубував дорогу поступові, життю і майбутньому розквітові» [4, С. 184].

Людям, які повірили в реальність його планів, Дума намагався прищепити «чудодійний лік» на всі «недомагання» – силу волі: «Цим ліком вилікуєте всі недуги». Силою та «постановою волі» Дума пояснює й свій учинок: «І в мене сьогодні є тверда постанова переробити перо на хліборобське знаряддя і не випускати з рук цього знаряддя. Є така постанова волі» [4, С. 184].

Текст уривка дає підстави для припущення, що автобіографічний герой Карманського схиляється до думки про «примус призначення», який здійснився в його долі. Водночас герой твору, цей новий «каменяр поступу», не може позбутися сумнівів: «Чи гаразд вдіяв я, заманюючи їх у цю підтропікову пущу? Чи діждуться цього, що я обіцяв їм і чого дожидають? А що буде, якщо все піде не так, як ждється?» [4, С. 184].

Твір не закінчений, і конфлікт особи й маси в ньому тільки намічено. Дума передбачає можливість поразки: «Темна юрба у своїх присудах жорстока і невмолима. А хто знає, який присуд будуччина підкаже їм ввзавтрі» [4, С. 185]. Проте можлива поразка особистих зусиль Думи не перекреслює в творі самої ідеї повернення інтелігенції до ґрунту, до своїх пракоренів, до єднання з народом. Тож не випадковою є згадка в «Листі» від травня 1927 р. про В. Стефаніка: це, за Карманським, «одинокий наш поет, бо він землі тримається» [4, С. 185], а також ніби несподіване питання в «Листі» від лютого 1929 р.: «Чи ви вдумувалися коли в душу книжки Кобилянської «Земля»? А годиться! Це найкращий роман галицької землі. І розумієте Ви, що воно таке «потяг до землі»? Кров моїх предків розбудила в мені цю могутню силу, якою наша нація тримається при життю. Ця сила творить з нашого нуждаря аристократа, вона не дозволяє йому пропасти ні там, за океаном, ні тут, у підтропіковій пущі, ні на кампах Аргентини, ні в заморожених преріях Канади...» [4, С. 185]. Так само не випадковий і

відгомін «Каменярів» і «Мойсея» в тексті уривка та його заголовок, що збігається з назвою відомої збірки прози І. Франка.

Як справжній художник П. Карманський не дає у творі «В поті чола» рецептів поліпшення світу. Зосереджуючи увагу на долі окремої людини, що здійснює свій життєвий вибір, він моделює один із можливих життєвих шляхів, на якому трапляються і вершини омріяного, бажаного, й низини поразок та розчарувань. Шляхи людини і всього людства непередбачувані, нерозгадні, й письменник завершує свою розповідь про епізод із життя Остапа Думи пейзажем, який набуває символічного звучання: в лісі розпочалася буря, що руйнувала все довкола, зламала високу пальму. В уяві героя постає ще більш грізна картина розгулу стихій на океанських просторах. І ця паралель людина/природа навіює думку про непевність людського буття в безжальному світі: «Ех, життєва дорого! Яка ти важка й небезпечна! І кілька на тобі пропадає істот, в яких було замало сил, щоб перенести всю твою жорстокість!» [4, С. 186].

А «Листи без адреси» вдало доповнюють психологічний портрет Остапа Думи, надають цьому автогероеві письменника більшої життєвості, теплоти, розширюють горизонти його мислення. Так, приміром, у листі від січня 1929 р. Карманський оповідає про те, як здійснює мрію свого життя – будує в бразилійському лісі власну хату – «Хату! – розумієте? З різаних у руках моїх дерев, з дощок пахучих, як цинамон». Біля цієї хати «ростимуть широколисті банани, а далі розкинуться грядки з ананасами, довкола хати розмовлятимуть морвові дерева з помаранчевими, а там – рівненькими рядочками помашерують в нескінченість гарні, темно-зелені, мов стрижені, кущі кави з тисячами дрібненьких білих квітів або червоних ягід... І шумітиме мій непроходимий ліс з усіма своїми страхіттями; а крізь ліс переб'ється рівна стежечка, мов тунель з малахіту, а по ній походжатимуть мої розгублені під тропіковим сонцем пісні самотнього мандрівника нудним, нікчемним світом. Ось ми й домовилися до поезії!» [4, С. 186].

У підтексті цієї ідилічної розповіді не можна не відчуті гіркоти поета, чий пісні розгубилися «під тропіковим сонцем». Загалом «Листи» з усією прямоотою й безпосередністю розкривають душевні болі Карманського-Думи, на які текст «В поті чола» тільки натякає, показують «чудовий артистичний дисонанс» його життя. Про цей «дисонанс і тему для справжньої драми, драми глибшої і щирішої, ніж усі на українській мові написані трагедії», письменник із усією силою трагізму сказав у вірші, яким розпочинається згаданий лист, – «Між гори спалених гілляк...» – фрагменті його тяжкої фізичної праці в лісовій пущі:

Оце мій світ, моє марне
На смітник кинуте Сьогодні.
Куди ж то ще мене жбурне
Всецедрота народня?

Сокира, сапа та рискаль –
Оце моє перо сьогодні.
І хоч би в серці сплакнув жаль!
Душа – мертва безодня [4, С. 187].

Розділ II. Мемуарна спадщина письменника

Вивчаючи літературний процес, належне місце варто відвести мемуаристиці. По-перше, мемуари є документами епохи, свідченням способу мислення, настроєвості і світовідчуття людей упродовж певного історичного проміжку часу, по-друге, – виявом особистого сприймання дійсності, яку віддзеркалює індивідуальна свідомість особи. Основна ознака мемуарних творів, на думку дослідників, – їхня суб'єктивність, оскільки «автор пише на основі свого особистого досвіду, описує те, що сам пережив, оцінює події й особи з погляду своїх особистих вражень та інтересів. У цій суб'єктивності записок лежить вся їхня принада, в ній є джерело того зацікавлення, з яким ми прочитуємо рядки, що дозволяють нам заглянути в чужу душу, переживати чужі переживання» [6, С. 422]. Крім суб'єктивності, наголошується, не менш важливим є літературознавчий аспект мемуарів. «Кожна зафіксована думка письменника, – наголошує літературознавець Юрій Ковалів, – може розкрити секрети його творчої лабораторії, естетичні вподобання, особливості світогляду, літературний та життєвий контекст творів» [16, С. 26].

Численні мемуарні твори П. Карманського представляють багато різних сторін буття українців у перші десятиліття ХХ ст. і особисту долю письменника теж. З-поміж них варто виділити повість «Між рідними в південній Америці», яку було опубліковано єдиний раз віденським видавництвом «Чайка» у 1923 р. Завдяки цьому забутому істориками і літературознавцями твору читач вперше детально знайомиться із буттям українців, що емігрували до Бразилії і Аргентини.

Книга є абсолютно унікальною: неоцінним матеріалом про історію

українських емігрантів, важливим автентичним документом біографії П. Карманського, де до сьогодні зустрічається безліч неточних даних і прогалин, а також захоплюючою белетризованою розповіддю про незвідані землі.

Твір з'явився через політичну і дипломатичну діяльність Карманського. Як уже зазначалося, уряд ЗУНР доручив письменнику в січні 1922 р. вирушати у подорож, далеко за океани, щоб зібрати з українських переселенців у Бразилії і Аргентині кошти, аби мати змогу продовжувати національно-визвольну боротьбу. Практично ця мандрівка до незнаного світу крила багато різних несподіваних та небезпечних моментів. Тому недаремно Карманський називався як «останній романтик» в українській літературі. Передмова до книги була написана А. Крушельницьким, і там подана характеристика подорожі та праці письменника на теренах Південної Америки як справжнього громадянського подвигу. «Читаю Твої спогади, мій давній Друже, і серцем почуваю:

Недаром викинула Тебе хуртовина з твоєї рідної землі! Для Тебе, з Твоєю любов'ю, з Твоїм почуттям правди, справедливості, немає тепер вільного місця на Україні.

А й не намарне Ти, Друже, скитаєшся по світу.

Краса Твоєї душі прославляє навіки ім'я Твоєї рідної землі!» [4, С. 189].

Тему еміграції в українській літературі порушувало чимало митців (наприклад, В. Стефаник у «Камінному хресті», Т. Бордуляк у «Бузьках», «Іванові Бразилійці» та ін.). Але з-поміж перших був звісно І. Франко. У своєму циклі «До Бразилії» автор порушує хвилююче запитання щодо долі галицьких селян, котрі змушені покидати рідний дім і землю, бажаючи гідного існування, хай і в чужих краях (вірш «Гей, розіллялось ти, руськеє горе...»):

Що то ще жде тебе на океані?

Що у Бразилії, в славній Парані?

Що то за рай ще тобі отвираєсь

В Спіріту Санто і Мінас Джераєс? [22, С. 267]

Візію такого «раю» змодельовано автором у «Листі із Бразилії». Тут подано повідомлення дівчини, котра емігрувала з родиною, краянам-односельцям, щодо пережитих жахів під час дороги і непосильної фізичної праці серед бразильських пущ:

Серед лісів тут живемо в бараці

І маємо страшенно много праці.

Рубаєм дерева на сажень грубі –

Одно два дні довбем, сусіди любі! [22, С. 268]

Усе зображене, створене у Франковій уяві, є ніби своєрідною преамбулою у мемуарному творі «Між рідними в південній Америці» П. Карманського, де набуваються ознаки достовірності побаченого власними очима.

Щодо тематичного і проблемного діапазону твору, то він є надзвичайно широким. Тлом виступає життя емігрантських спільнот. П. Карманський роздумує над різними питаннями: історичними шляхами українського народу, його сучасним і майбутнім, проблемами духовної сфери, збереженням у чужих краях української мови, культурної спадщини і родової пам'яті своєї нації. У змістовому аспекті повість приєднується до інших художніх творів автора (перш за все, збірки поезій «За честь і волю», «бразильських» ліричних і сатиричних творів, поеми «Плач бразильської пущі», фрагмента «В поті чола», роману «Кільця рожі» («І в огні її окрадену збудять»)), у яких відтворено недавню боротьбу українців за власну державу (а П. Карманський, як знаємо, її активний учасник) і фактично десятирічне проживання автора на південноамериканському материку.

За наративною моделлю мемуарної повісті (невимушена бесіда

оповідача і читача) в центрі уваги стоїть авторська особистість, чим підтверджується автобіографічність художнього полотна. Основною у творі стала тема України, початком її розгортання є ще перші щоденникові записи П. Карманського, коли він наприкінці січня 1922 р. вирушив по океану на пароплаві у місячну мандрівку, доки не прибув до незвіданих берегів. Автор поринув у думки про рідний край, який став справжньою тюрмою: «...до тебе, моя далека країно, закована і скатована, мій привіт не долетить крізь безкраї простори океану й землі. Ти обставлена кругом жандармами, які мій привіт запроторять у тюрму так, як тебе запроторили» [4, С. 191].

П. Карманський розповідає подорожуючим на пароплаві «Ругія» про свою батьківщину і національно-визвольну боротьбу українців. Йому гірко та сумно від того, «як мало поінформований захід про східну Європу» [4, С. 191]. Навіть будучи високоосвіченим інтелектом, примірявши образ «брошури, виданої міністерством преси і пропаганди», розповідаючи про неньку Україну на німецькій, італійській, українській, російській, польській мовах, письменник все одно для мандрівників лишився «сином невідомої і “неіснуючої” нації – а в найкращому випадку сином “дикого народу”» [4, С. 191].

У щоденникових записах, зроблених на судні, розкривається те, що патріот-державник цілковито готовий віддатися служінню Україні навіть на іншому континенті, щоб зібрати гроші для потреб уряду ЗУНР в еміграції. Тему рідної землі розпочинає великий розділ «В лісах Парани і Санта Катаріни», де подано історію подорожей П. Карманського-наратора по бразилійських пущах і розмов з переселенцями.

Наявність Василянського монастиря, церкви, школи, «Народного Дому», навіть вбрання та мова емігрантів, що мешкали у Прудентополі, викликала реальне зачудування автора: «...слухаю хорового співу з церкви, чую балачки дідусів на вулиці і переживаю дивну казку. Де я? В нашому галицькому селі чи серед безкраїх лісів Парани? І родиться в мені віра в

невмирущість нашого племені, і родиться в мені мрія про нашу будучу силу й панування. Чую, – вже навіть маленькі негри з мішаного подружжя по-українськи балакають, а не один старший негр не гірше нашого Івана нашою мовою розговорює. Хіба це не доказ нашої культури й нашої сили?» [4, С. 191-192].

Схвильованим та піднесеним тоном автор розповідає в повісті про часті зібрання і бесіди з переселенцями. Щоденниковий запис за 5 березня інформує про наступне: «...відбулися сьогодні перші збори, на котрих я реферував про наші визвольні змагання і про нашу визвольну Голгофу» [4, С. 192]. Бачимо майстерне створення письменником колективного портрету земляків, котрі «слухали скарги рідної скривавленої землі» надзвичайно уважно і зі слізьми в очах: «Я бачив перед собою непопсовану українську душу, бачив синів України, що серед лісової пущі українську мрію цілі десятки років мріють, з рідним краєм радіють і з ним горюють. Я бачив тих самих Іванів, яких перед двома роками, рідний край лишаючи, в наших поруйнованих селах кинув і бачив, що ні клімат, ні чуже середовище, ні змінені життєві умови їх не змінили» [4, С. 192].

Завдяки ретроспективному плану оповіді письменникові знадобилося лише кілька штрихів для окреслення трагічних віх життя емігрантів: «Нужда погнала їх за море перед 27 роками, звичайно молодими, коли ще їх свідомість дрімала. Пішли літа страшних терпінь і недолі; серед лісової пущі без доріг, між чужими, між дикими індіанами, виростали і нишком плакали за рідними селами». Колективний портрет переселенців відображав елементи незгасної пам'яті та любові до батьківщини: «І тепер після довгих років гіркого життя на безлюдді оповідають про свої села один одному, кажуть, що кожную стежку пам'ятають, що часто у снах бачать свої рідні хати, немов кинули їх щойно вчора. І хоч сьогодні лісова пуща під їх твердими руками прорідла, хоч довгими милями тягнуться дороги, які вони прорубали в гущавині, хоч біля їх хат золотяться помаранчі і пестряться

квітники, хоч не один з тих наймитів сьогодні доволі багатим хазяїном зробився, – вони все ж таки жалують за давньою мізерією і моляться до цієї хвили, яка винесе їх на рідний берег» [4, С. 192-193].

Змальовуючи масові зібрання, автор книги постійно наголошує на тому, що єднало розрізнені спільноти переселенців, розкиданих по різних куточках бразилійських лісів, в єдиний організм, згуртований історичними, культурними, мовними, релігійними ознаками, прадавніми традиціями і звичаями свого народу. Ось, наприклад, епізод зворушливо-теплої історії, як святкували Великдень у містечку Понта Гросса. Тут П. Карманський підкреслює монолітність національного єства, показуючи, наскільки важливою є пісня як цементуюче начало української ідентичності: «...усі співають, усі знайшли на хвилину загублений скарб рідної пісні і рідної душі, всі злилися в одну українську родину, усім на серці якось радісно й тепло. І це чудо буде творитися з ними так довго, доки великодні свята будуть прикликати їх під рідну церкву, доки вони не погублять серед чужини своїх пісень, доки великодня і різдвяна атмосфера сповнятиме їх душу цією величною повагою, яку знає тільки душа українського народу» [4, С. 193].

П. Карманський чудово розумів потребу організувати зміцнення різних спільнот емігрантів, котрим необхідний був єдиний суспільний і культурний центр. Тож він зробив усе від себе можливе, щоб створити «Український Союз у Бразилії». Це відбулося у містечку Дорізон 7-9 липня 1922 р. під час всенародного конгресу. «Аж тепер я бачу, – з неприхованою гордістю пише Карманський, – що мої слова, моя наука по лісових нетрах не порозгублювалася, що кожне моє слово, яке я сіяв по оселях, на добру землю впало і кільчитися почало» [4, С. 193]. Ясна річ, що письменник і громадський діяч радів, адже, хвилюючись про турботи співвітчизників далеко від дому, зміг упродовж досить короткого проміжку часу організувати усі здорові сили батьківщини на далеких бразильських землях: «Вперше, відколи стали ці нещасні вигнанці на бразилійському березі, вони мали

нагоду пережити насолоду об'єднання одною ідеєю й одним хотінням відчувати, що вони не стадо, а громада з метою і з завданнями» [4, С. 193-194].

Недарма А. Крушельницький, захоплений подвижницькою працею Карманського, писав у передмові до книги: «Твоя щира й чиста праця творить для нас Нову Україну – далеко за морями... Які нові світи мені Ти відкриваєш! Як Ти вчиш мене пізнавати могутню силу нашого народу, того велетня, який усе й усюди є й буде тим, чим був на рідній землі – великим сином своєї України... Читаю Твої спогади й упевнююся, що чим довше Тобі й таким, як Ти, будуть заперті шляхи до рідної землі, тим сильніше прославиться ім'я України поза її межами, тим могутніше Вона проявлятиметься в колі вільних народів світу. Бо така праця, як Твоя, – не йде намарне! Вона сіє красу, ростить силу...» [4, С. 194].

Звісно, що цю бразилійську епопею письменника не варто вважати лише часом тріумфальним. Оскільки він упродовж років був самотнім, сумував за рідними, також його мучили тривоги та болі через невдачі національно-визвольної боротьби і неможливість повернення в Україну. Настрій у записах щоденника постійно перемінюється: від захоплених описів до ліричних відступів, у яких відчутний розпач та відчай. Звідси зрозуміла і зміна форм оповіді, жанрових параметрів, співвіднесеності між ліризмом і епічністю.

П. Карманський уміло влітає в книгу листа, адресованого «товаришу Олексі». Ймовірно, що це був одностудент письменника, що з ним вони в одній з віденських кав'ярень мріяли помандрувати у Бразилію і там вільно жити серед природи. Однак реальність суворіша від мрій: «Скільки доведеться їздити цею лісовою Сахарою з її дикими формами життя і з її небезпеками! Починаю вже розуміти, якими нерозумними дітьми були ми всі, коли за склянкою вина у Відні говорили про Бразилію і снували плани майбутньої нашої праці в цій країні» [4, С. 194-195]. Але адресант, незважаючи на обставини, не відрікається від своєї мрії, хоча інколи

почувається «загубленою пилиною, яку вхопив і проковтнув зелений океан». Зачарований могутніми пралісами, мандрівник хоче «віднайти душу цього лісового океану», вирішити одвічні питання про сенс буття, загадковий таємничий зв'язок між людиною і природою, чия величність здатна піднести душу над буденним: «...кругом тиша, заколисана глухим шумом пінейрів і пальм. Яка лячна тиша, яка вимовна тиша! В такій тиші родилися найгеніальніші філософічні концепції, в такій тиші людська самотня душа находила божество» [4, С. 195].

Про те, що культурна освічена людина мала сумну долю, бо не усвідомила своє призначення навіть посеред бразилійських пущ, свідчить історія зустрічі письменника-емігранта Осипа Шпитка, подана як нарис: «Посивіле волосся, посивіла підтята борода, витертий одяг – тільки гострий, пронизуючий погляд остався в цього вічного анархіста-бунтаря, відомого з-перед десяти років кожному нашому інтелігентові в Галичині. Яким був, таким і остався: все по-бойовому настроєний, все протестант, усе чогось шукає, чогось жде, сподівається. Не має ніякого пристановища, живе з дня на день, ходить від каварні до каварні, веде життя богеміста» [4, С. 195]. Наведена розповідь є ще одним промовистим штрихом у темі України, коли кращі люди відходили на розпутьті її трагічного існування. «Перший раз у житті, – сумно оповідає автор, – бачив я цього чоловіка розжалобленого, перший раз бачив я сльози в його очах і чув голос, здавлений плачем. Він читав лірики, в яких оплакував свою бурлацьку долю, своє вигнання і виповідав тугу за рідним краєм. І чи догадувався б хто з нас, котрі його знали, що ця людина плакати вміє, що за цим суворим поглядом циніка скривається біль по втраті молодості і рідних нив?» [4, С. 195-196].

Міркування над долею вищезгаданого письменника-емігранта, котрий «загубився в полудикій країні», доповнює іще одна подібна розповідь про «інтелігентного пролетаря, абсолювента богослов'я і бувшого австрійського офіцера»: «Так само обідраний, так само бідолаха, який ніде місця не загіє,

ніде пристановища собі не знайде» [4, С. 196]. Від цих зустрічей у письменника пробудилась якась тривога, «багато сумних рефлексій», – «і я вперше сьогодні відчув гнітучу пустку мого усамітнення в оцій пустині. Ох, яка страшна доля бути відчакнутою від рідного пня гілкою! Як гірко їсти хліб вигнанця!» [4, С. 196].

Усі епізоди у творі П. Карманського представляють образ автора – носія національної ідеї. Спомини письменника про Вітчизну пронизані трагічними інтонаціями. Надзвичайна емоційна напруга у змальованому образі-символі розп'ятої України: «І лячно думати, що десь за океаном, за сотнями рік і за сотнями гір, є країна, серед котрої стоїть велетенський хрест із розп'ятою на ньому українською нацією» [4, С. 196].

Поряд з болючими моментами подано хвилини м'якої меланхолії. Він покинув свій край, рідні ниви й садки, але проявив не менше майстерності, змальовуючи дива екзотичних чужоземних краєвидів. Ось як тужливими словами передає свої переживання: «Ідучи цими пустарями, я ще раз переконався, яка багата і яка гарна наша Україна в порівнянні з іншими краями. Красна і багата, тільки «наряду в ній ніт» [4, С. 197].

Характерним є уявлення України П. Карманським як єдиної, не розмежованої. Згадуючи рідні галицькі землі, письменник не забуває любляче змалювати і дивовижні краєвиди Наддніпрянщини. Щоденниковий запис, зроблений 19 вересня в Аргентині, це підтверджує: «Я ходив на ріку Уругвай, що відмежовує Бразилію від Аргентини, дивився на другий берег і мав враження, що якась невидима рука перенесла мене на береги Дніпра біля Херсону. Така ширина ріки, такі самі береги, такий самий степ по обох берегах ріки. Та й самий город зі своїми широкими вулицями, з чепурними хатами, з парком, у якому врешті знайшов одну нашу сосну, з садками біля хат, з усім нагадує собою Херсон у мініатюрі. Ось так врешті знайшов я ілюзію України і то де? – На межі Бразилії, Аргентини і в сусідстві Уругваю...» [4, С. 197].

Невід'ємною частиною спогадів є поетичні тексти, через які виявляється лірична основа мемуарної повісті Карманського. Вдалим прикладом тут будуть поезії «Між рідними» та «Нічліг у лісі», де автор відтворює хвилювання при зустрічах між ним і земляками, які оселилися у бразилійських лісах:

Дивлюсь на їх змарнілі лица,
Які порив недолі плуг;
Вдивляюся у їх зіниці,
В яких застигли хмари туг.
.....
Стоять, кленуть своє безсилля
Й на трави ронять перли сліз.
Над ними пальми клонять гілля
І тужить бразилійський ліс [4, С. 197].

Запис за 18 грудня містить цікаву інформацію: короткочасно подорожуючи пароплавом «Атлантик» у Європу, письменник наче здивований почуттям смутку через те, що залишає Бразилію. Відповідь на запитання «Чого мені сумно?» знайдемо в чудовому вірші-спомині «Розгублені в лісах хатки...». Тут автор висловлює зізнання, що завжди пам'ятатиме тих земляків, котрі стали, мов рідні, в чужих краях:

Вечірня тиша лісова,
Що пила з
Чи позбираю ще наших уст слова,
При ватрі смутком точені
І мріями золочені –
Чи вернеться вона мені
Хоча у сні, бодай у сні?

колись

Ті перли мрій, що почались
У надрах пущі сонної,
Таємної, бездонної,
І розгубилися по ній?
Чи позбираю перли мрій? [4, С. 198].

У творі П. Карманського поєднуються публіцистичні прийоми і художньо-образне змалювання зобаченого, різні жанрові форми мемуарного стилю у тексті (використання щоденника, листа, опису зустрічі з типовою емігрантською людністю, вставних епізодів, які розширюються аж до окремих нарисів). Щодо прозової тканини повісті, то тут знайдемо пейзажні зарисовки на зразок віршів у прозі чи поезій з інтимізацією розповіді, посиленням ліризму та суб'єктивного звучання. Усе це свідчить, що новаторські пошуки мемуариста були надзвичайно плідними. Повість стала безцінним свідченням духовності українців, яка проявилась через чесно й відверто розказану історію, роздуми і переживання П. Карманського «між рідними в південній Америці».

Ще одним яскравим зразком мемуарного жанру в творчому доробку П. Карманського стала книжка «Українська богема», що вийшла у Львові 1936 р. вже після повернення письменника на рідну землю. Перше повне перевидання праці, яка стала в Україні бібліографічною рідкістю, здійснив у 1996 р. П. Ляшкевич. У передмові до цього видання літературознавець, стисло окресливши спосіб життя львівської богеми на рубежі XIX-XX ст., слушно зауважив: «Власне, це екзотичне соціально-мистецьке явище – богема – блискуче змальоване П. Карманським» [18, С. 14].

Порівняно з книжкою «Між рідними в південній Америці», що за жанрово-стильовими параметрами являє собою автобіографічну мемуарну повість, написану за слідами подій, «Українську богему» відділяє від зображених у ній подій ціле тридцятиліття. Книжка по суті стала ювілейною, вона з'явилася як данина пам'яті «Молодій Музі», що зродилася тридцять літ

тому на ґрунті галицької богеми.

Зрозуміти добір імен у книжці допомагає авторове «Слово вияснення», в якому Карманський називає своїх героїв «типами, хоч і не бездоганними, проте типами» [15, С. 25]. Не без почуття образи на покоління молодих галицьких письменників 30-х рр., які нехтували здобутками своїх літературних попередників, передусім молодомузівців, Карманський нагадував творчій інтелігенції нового часу, що ці нібито «інваліди з національного музею» «цілопальним огнем» своєї творчості «формували покоління тих, що перед ними – щиро чи нещиро – сьогодні куримо ладаном, та що вони готовили дорогу тим, що сьогодні з гомоном та самовпевненням розсілися в нашому пантеоні...» [15, С. 26].

З огляду на сказане структура книги, що починається нарисом про І. Франка («Український Мойсей»), а завершується колективним портретом молодих богемістів, які протистояли «ситим патріотам» («Ми й вони»), видається зовсім не випадковою й глибоко продуманою. Вона засвідчує історизм культурологічного мислення автора, котрий у діяльності галицької літературно-мистецької богеми вбачав закономірний етап у висхідному русі національної художньої свідомості, необхідну ланку спадкоємного зв'язку поколінь у розвитку літератури й мистецтва.

«Українська богема» складається з окремих стислих нарисів-портретів і жанрових замальовок есеїстичного характеру, які в сукупності становлять живу мозаїку життя львівської інтелігенції в різних її верствах і суспільних орієнтаціях.

У нарисі «Український Мойсей» П. Карманський подає колоритні сценки зустрічей тодішньої літературної молоді з І. Франком, у присутності якого молодим амбіційним поетам одразу «зашивалося роти», раз у раз лунало звичне Франкове «Дурниці говорите!», велися цікаві і плідні дискусії й розмови про літературу.

Володіючи здатністю творити яскраві «профілі і маски» сучасників,

Карманський через виразні портретні деталі, репліки, вказівки на рухи, міміку, жести, поведження в товаристві розкривав внутрішнє єство людини, її духовний багаж. «Був таким, яким вродила його мужицька хата в Нагуєвичах, – із захватом писав про Франка періоду розквіту його творчих сил. – Завзятим, роботящим, розумним, тверезо думаючим, ворогом фрази й брехні, а тому й гризьким, дотепним, саркастичним» [15, С. 27]. А через кілька сторінок у розповідь про Франка болючим зойком вривається спомин про хворого «велетня, орла, якому фатум підтяв крила»: «...він волівся вулицями, як привид людини, – вимарнілий, з погаслими очима, волочучи позаду себе спаралізовані руки, якими вимахував, як вимахує птах полонаними крилами» [15, С. 32].

П. Карманський відзначає певну подібність суспільного статусу І. Франка, котрому «не поталанило стати на якій державній посаді», та представників галицької інтелігентної богеми, «що з легковаженням дивилися на урядницьку кар'єру, що особисту свободу і службу мистецтву ставили вище фахових іспитів і теплих посад» [15, С. 123]. Свіжі, здорові паростки нового мислення, нових життєвих і творчих орієнтирів у добу, «якої найвищим ідеалом були державні посади і титули», Карманський, таким чином, пов'язував саме з уроками Франка, чітко відмежовуючи франківські традиції в громадському та літературному житті від поглядів адептів «загумінкового патріотизму», культу «вишиваних сорочок і нещирого патосу, який плекав у громаді патріотизм «на печі», відсталість від культурного світу і спекуляцію на патріотичному базарі» [15, С. 127].

У такому ракурсі мемуарист і подає портрети молодомузівців. Ведучи мову про Б. Лепкого (нарис «Бодьо»), він, зокрема, відзначає особливу роль письменника в подоланні молодим поколінням галицьких літераторів провінційної замкнутості, «загумінковості»: «Навчив нас багато: навчив нас дивитися на захід, хоча цей наш пієтизм для заходу кінчився звичайно на Кракові, на «Молодій Польщі» з її модернізмом... Без впливу Кракова ледве

чи була б витворилася особна група митців, з власним обличчям, що добула в історії нашої літератури особну назву «Молодої Музи» [15, С. 52].

У цьому контексті й автор уславлених «Розсипаних перлів» постає в «Українській богемі» не стільки як незрівнянний лірик, скільки як не оцінений належно патріот і громадянин, продовжувач франківської школи суспільно заангажованої літератури: «Сучасні недооцінюють ролі, яку відігравала поезія Пачовського у вихованні цієї молоді, що колись не тільки на словах співала січову пісню: «А ми тую червону калину підіймемо». Забувають про те, що цю пісню співали на полях слави ті, що пили напій захоплення й віри з його «Сну української ночі», «Сфінкса Європи» і «Сонця руїни» [15, С. 61-62].

Захоплює мемуариста й непересічна людська індивідуальність В. Пачовського, його товариська вдача, мужній характер, незгасна віра в перемогу української національної ідеї. «Він вірить, хоч ніхто з нас уже не вірить, – зізнається з гіркотою Карманський. – Він ще й сьогодні, хто зна, чи не найсильніший між нами» [15, С. 62]. Для автора книги Пачовський – це тип сильної, вічно молоді, здорової духом української людини, гідної захоплення. Такі люди, переконаний Карманський, «навіть умираючи, будуть сильні своєю вірою і будуть мати перед очима візію життя нації, хоч ця нація стелила їм під ноги тільки терня» [15, С. 63].

Дуже високо ставить автор «Української богемі» літературний таланти М. Яцкова та його роль у європеїзації «галицького загумінку»: «Типовий європеець з нашого хлопського загону», «...випереджував нас на кілька десятків років. І якщо «Молода Муза» придбала фірму модерністичної школи, то це слід записати головню на рахунок Яцкова» [15, С. 64].

Ескізно, кількома штрихами окреслено в книзі портрети інших молодомузівців – С. Чарнецького, С. Твердохліба, В. Бірчака. Мемуарист намагається бути об'єктивним, хоча це не завжди йому вдається. Якщо про С. Чарнецького – «найбільше консеквентного галицького богеміста» – він

говорить із певною симпатією, згадуючи його сентиментальність, «розспівану душу, нешкідливий цинізм, легку іронію і відвагу бути собою» [15, С. 73], то в портреті С. Твердохліба не може приховати неприязні, хоч і визнає заслуги цього поета й перекладача в популяризації українських письменників у польських виданнях.

Чи не найбільш несправедливим Карманський виявився у ставленні до В. Бірчака, закидаючи йому надмірний практицизм та дріб'язковість натури. «Такі одиниці, – розмірковує мемуарист, – справжніми письменниками не можуть бути. Їх життя надто погідне, рахманне і впорядковане. Їхнього серця не кривавить ніякий терен» [15, С. 69]. «Приземленістю» В. Бірчака Карманський пояснював і його критичне ставлення до «екстравагантій» львівських богемістів, яких він стягав «безцеремонно з хмар на нікчемну землю» [15, С. 70].

Іронічне ставлення поетів-молодомузівців до В. Бірчака, віддзеркалене в «Українській богемі», викликало цікавий і досить об'єктивний коментар М. Рудницького, що по-своєму врівноважує суб'єктивізм Карманського. «Коли треба було рішати якісь практичні справи, – згадує критик у статті «Що таке «Молода Муза»?», – поети зверталися до прозовика В. Бірчака. Він мав гумор тверезої людини, що бачить смішні сторінки непрактичних поетів, їх вічні діри в бюджеті, непоправні мрії та непоправлені друкарські похибки. Кілько разів його рада та кишень розв'язувала їх великі метафізичні трагедії! Вони сміялися з його приземности, а він з їх підхмарности. Усім здавалося, що з талантом поета мусить бути нероздільно зв'язана погорда до реального світу і що практичний хист путає натхнення» [4, С. 203].

Характерно, що, цілком відірвавшись від дійсності у своєму прагненні увиразнити контраст між поетами-ідеалістами, будівничими замків «на льоді» та практиками, яким буцімто навіть не судилося бути письменниками, Карманський вифантазував сучасний йому спосіб життя В. Бірчака, як він йому уявлявся: «Сьогодні він спокійно доживає свого віку, сидячи певно на

скелі свого «home» ...» [15, С. 70]. Нереальність цієї ідилії заперечив у розлогій примітці до нарису В. Пачовський, з яким разом В. Бірчак емігрував на Закарпаття, де взяв безпосередню участь у розбудові Карпатської України, за що згодом зазнав репресій з боку радянських властей і загинув на засланні. В. Пачовський віддає належне В. Бірчаку і як письменникові, критику та журналісту, і як «найвитривалішому конквістадору українства на Закарпатті. Й досі там. «Він світло Граля кидає в темінь ночі» [15, С. 72].

Зауважимо, що жанрова природа есеїстичного письма не заперечує «вольностей», яких часом допускається Карманський і яких, зрештою, не так і багато в «Українській богемі».

Помітні вони також в ескізному портреті близького до молодомузівців М. Рудницького, «жовчність», і «вкусливість» котрого автор книжки явно перебільшує. Проте він має рацію там, де говорить про безкритичність Рудницького у сприйнятті тенденцій європеїзму і «втекти» від усього, «що має посмак національності та ідейності», зауважуючи, що «французьку душу годі насильно вбгати в наше тіло». Цілком схвально колишній молодомузівець відзначає «ухил» від національної індиферентності в творчості нового покоління українських письменників: «Наші молоді поети, як блудні сини, звертаються обличчям знову до народности й стараються заморожене чужиною серце нагріти теплом рідної ватри» [15, С. 92].

Що ж стосується О. Луцького, вже сама назва його лаконічного, приправленого іронією портрета, – «Люнатик (Остап Луцький)» – виявляє скептичне ставлення Карманського до поета й теоретика «Молодої Музи». Як відомо, псевдонім «О. Люнатик» був у збірці сатиричних віршів О. Луцького (1903 р.), в якій автор «зважився зірвати один листок з лаврового вінка Франка» [15, С. 58]. З огляду на миттєву еволюцію О. Луцького П. Карманський удався до в'їдливого афоризму: «...він сьогодні в нас найліпший поет між економістами і найліпший економіст між поетами» [15, С. 58].

У цілком протилежному тоні виписує Карманський портрети двох митців, яких зараховує до галицьких богемістів, – композитора Станіслава Людкевича та скульптора Михайла Паращука. Перший із них, – улюбленець львівських поетів – ніжний, «перечулений», до хворобливості вразливий «Сясьо» був «поза всякі межі непрактичним, так би мовити, трансцендентним і при зустрічі з дійсністю, як нетля при свічці, обсмалював собі крила...» [15, С. 93]. Після кожного свого концерту композитор, – оповідає мемуарист, – тікав до гурту поетів, щоб висловити обурення на адресу «варварів» – виконавців його творів, – «бо самі херувими й серафими з неба своїм виконанням не були би в силі задовольнити його і не розбити йому нервів до краю» [15, С. 93-94].

Не менш тепло згадує автор «Української богемі» талановитого скульптора, що зблизився з двома «залізними студентами» В. Пачовським і П. Карманським та іншими молодими львівськими богемістами, серед яких розгорнув свою творчу працю.

Розповідь про обох митців оповита лагідним гумором, пересипана комічними епізодами. Не може, приміром, не викликати посмішки історія з погруддям Карманського, Що, згідно із задумом, мало виявити «визволену з пут примітивізму душу інтелігента, європейця», але на виставці скульптур викликало такий коментар польського критика Віткевича: «Міхал Паращук виставил бюст человека о дзікіх, первотних рисах» [15, С. 102].

З-поміж типів західноукраїнської богемі чи не найбільш колоритним вийшов у Карманського психологічний портрет Осипа Шпитка – «першого богеміста на галицькому ґрунті». Доповнюючи свій спомин про зустріч із Шпитком у Бразилії в книжці «Між рідними в південній Америці», Карманський кількома виразними штрихами окреслює цей новий на терені Галичини авантюрний тип людини – бунтаря проти усталених звичаїв і традицій: «... анархіст в поглядах і в житті, цинік, а водночас ідеаліст. Незмордований Дон-Кіхот, що всюди в нашому громадському житті

добачував нікчемність, і, поборюючи її, не вагався вжити ніяких засобів» [15, С. 34]. Створенням портрета всебічно обдарованої людини, що не знайшла місця в суспільній ієрархії, Карманський входить у коло однієї з найбільш болючих проблем української літератури – долі таланту в світі бездуховного, меркантильного суспільства (згадаймо «Талант» С. Васильченка, «Valse melancholique» та «За ситуаціями» О. Кобилянської, «Раб краси», «Терень» В. Винниченка, «Як я продавав свої новели», «Як Шевченко шукав роботи» О. Маковея та ін.). У контексті цієї проблеми Карманський веде мову і про графіка І. Косиніна – автора оригінальних «мініатюрних картинок, виконаних майстерно, багатих символікою й особистим трагізмом» [15, С. 106-107], який став відомим львівським жебраком; і про Осипа Турянського, що, створивши свою знамениту повість «Поза межами болю», захворів, як гадає мемуарист, «манією геніальності», став диваком і також не відчув підтримки й розуміння з боку оточення.

Серед осіб, так чи інакше пов'язаних із «Молодою Музою», Карманський згадує В. Будзиновського, на якого по довгих роках життєвої мандрівки вже не тримав зла за те, що відібрав у молодомузівців «Світ» і вилаяв їх публічно; В. Масляка, в портреті якого виділив чомусь лише непривабливі риси старшого покоління галицької інтелігенції – «генерації, що вимирає» [15, С. 47]; видавця М. Петрицького, котрий, по-своєму розуміючи призначення поезії, все ж таки видав знакові збірки молодомузівців.

Продумане поєднання імен, ситуацій, описів дає автору книги можливість окреслити панораму життя галицької суспільності, виокремивши в ній проблему «ми й вони». На тлі цієї диференційованої картини не могла не з'явитися постать Олександра Олеся, котрий, так само як і Франко, рубрикувався мемуаристом під гаслом «ми». Заслуга відкриття О. Олеся в Галичині належить, як зазначає Карманський, В. Пачовському, що захопився збіркою «З журбою радість обнялась» і спопуляризував ім'я наддніпрянця

рецензією в «Ділі»: «І це зв'язало Олеся з «Молодою Музою» – поки що тільки ідеально, бо зійшлися ми з Олесем аж у час громів і тучі, про які поет співав уже раніше з таким захопленням» [15, С. 81]. Роки поневірянь Олеся на еміграції Карманський означає словом «присмерк». «Та для нас, галичан, він далі був давнім Олесем», – підкреслює автор книги. Адже після вибуху національної революції роль співця «відродження країни» осмислювалася інакше, ніж у попередні роки: «Ми аж тепер, пізнавши Україну і відчувши як слід, яким божевіллям (в позитивному значенні) був зрив цієї окайданеної душі нашої Великої Матері, могли оцінити роль поета – Тиртея як годилося. І, може, тому Олесь горнувся до нас з якоюсь дитячою щирістю і довір'ям» [15, С. 82].

За силою любові до України Карманський ставить Олеся нарівні з Т. Шевченком: «Справді, так тужити за Україною, як тужить Олесь, умів тільки один Шевченко. І так її любити». І, виходячи з своєї тези про ідейно-світоглядну спадкоємність поколінь, яка в русі історії не переривається, додає: «тим-то не дивниця, що під крилами його могутнього таланту виросла ціла фаланга героїської молоді» [15, С. 85].

У руслі проблеми «ми і вони» з'являється в «Українській богемі» постать нині нікому не відомого отця Михайла Світенського, представника старшого покоління галицької інтелігенції – у сприйнятті Карманського, може єдиного в ті часи поета, який не писав віршів: «І тоді, як увесь загаль, навіть дуже некультурно, давав нам відчуття своє легковаження і зневажливе відношення до нас, він, мабуть інстинктом, відчував, що надходив великий момент, де ідеалізм, виплеканий поезією, відіграє велику роль, під час як кумир матеріалізму буде розтрощений» [15, С. 114]. У людях типу отця Світенського Карманський знаходив «секрет нашої невмирущої нації, проти якої заперисяглися всі земні й неземні сили» [15, С. 117].

Висновки

Цілком обґрунтованим є висловлювання про те, що «Кільця рожі» – інтелектуальний роман. Розгортаючи сюжет та розкриваючи героїв твору, письменник по-своєму осмислює кардинальні філософські, політичні, естетичні й психологічні проблеми. Перш за все, проблематика наступна: життя – смерть, національне – загальнолюдське, взаємини між поетом та суспільством, провідник – маса, вибір. Власне Святослав Петрович пропускає усіх їх крізь свою свідомість й душу.

Ми вважаємо, що «Кільця рожі» – своєрідна духовна автобіографія П. Карманського в контексті доби. Відчувається тісний зв'язок роману з поетичним доробком автора. Цей твір – це фактично прозовий варіант поетової історії душі, яку відбиває лірика митця. У той же час завдяки роману Карманський-прозаїк розкрив свій великий потенціал: майстерність побудови сюжету, створення широких картин національного буття у незвичайних обставинах, вміння вдалого витворення характерів. Щодо ідіостилю твору, то йому притаманний поглиблений психологізм, досягнутий завдяки своєрідному синтезу (епічне, драматичне і ліричне письмо), використовуючи засоби та прийоми різних видів мистецтва (живопис, музика, архітектура), урізноманітнюючи наративні форми (оповідь від третьої особи, щоденникова форма, ліризовані монологи, внутрішні діалоги), звертаючись до алюзій із Шевченкових творів, «Слова о полку Ігоревім», народних пісень, історичних ремінісценцій. Стильова палітра роману сповнена переважаючими імпресіоністичними барвами, елементами реалізму в поєднанні із неоромантичними деталями, пафосом біблійних одкровень та казань в поєднанні із мовою повсякдення, високою поезією образів-символів

в поєднанні з публіцистичними і хронікальними ознаками розповіді.

«Кільця рожі» – один із багатьох промовистих фактів, коли цінний твір, загублений на розпутьях нещасливої української історії, твір, який має отримати достойне місце поміж кращими здобутками в нашому письменстві, повертається у літературну сферу.

«Листи без адреси» та «В поті чола» складаються в певну художню цілість, у свого роду діалогію, що становить промовисту й правдиву сторінку життєпису письменника. Вимушений у силу обставин змінити перо на «сокиру, сапу та рискаль», він усе ж не розгубився на життєвих роздоріжжях і, здійснюючи програму громадського служіння своїй нації, не зрадив при цьому й покликання творця художніх цінностей.

Розгляд цих творів у їх взаємозв'язку та взаємодоповнюваності допомагає досягнути складну діалектику духовного життя Карманського років його бразилійської епопеї. Водночас вони нерозривно пов'язані з мемуаристикою письменника.

Цілком доречно визнати, що «Між рідними в південній Америці» – це один із кращих зразків у вітчизняній мемуаристиці, новаторський за змістом та структурою. П. Карманський детально відтворив неприкрашену правду про існування українських емігрантів у Бразилії і Аргентині, що стало абсолютно новим етапом в українській документальній літературі не лише ознайомчого, а передусім виховного характеру.

Під авторським образом, що поєднав усі події твору у єдиному ліризованому сюжеті, криється надзвичайний взірець патріотизму і вірності Вітчизні. А це проявляється саме через безкорисливу культурно-освітню працю, осяяну ідеалом незалежної соборної України.

Ще один твір – «Українська богема» – являє собою зразок багатопроблемного твору, що акумулює в собі прикмети різних жанрів: мемуарної та есеїстичної прози, публіцистики й літературної критики. Жива образна мова, афористичність вислову, іскри гумору, мудрого

філософування, яскраві описи, портретні деталі, діалоги, що чергуються з фрагментами лірико-публіцистичного звучання та художньо викінченими ескізами галицького життя, глибокі узагальнення щодо розвитку національного письменства в розрізі його історії та в європейському контексті, точність і проникливість літературно-критичних оцінок і суджень роблять цей мемуарно-публіцистичний твір, який можна означити і як своєрідну повість-мозаїку з превалюванням форми нарису-портрета, неоцінним і справді належно не оціненим здобутком нашої літератури.

Список використаних джерел

1. Бабишкін О. Карманський Петро Сильвестрович. *Українська літературна енциклопедія*. Т. 2. К., 1990.
2. Бабій П. Карманський Петро Сильвестрович. *Тернопільський енциклопедичний словник* / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004-2010. Т. 1-4. 2008. Т. 3: П – Я. С. 38.
3. Голомб Л. Митець незвичайної долі. *Карманський П. Ой люлі, смутку...* Ужгород, 1996. С. 3-22.
4. Голомб Л. Петро Карманський: Життя і творчість. Монографія. Ужгород: Гражда, 2010. 246 с.
5. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів, 1997. 297 с.
6. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика. Дрогобич: «Відродження», 2008. 488 с.
7. Євшан М. Петро Карманський. *Микола Євшан. Критика. Літературознавство. Естетика*. К., 1998. С. 175-180.
8. Єфремов С. Історія українського письменства. Вид. 4-е. Мюнхен, 1989. Т. II. 450 с.
9. Іванишин В. Нариси з теорії літератури: навч. посіб. Київ: Академія, 2010. 253 с.
10. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів: Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 1995. 369 с.
11. Ільницький М. Повернення із забуття. *Дзвін*. 2002. №1. С. 22-24.
12. Історія української літератури ХХ століття у 2-х кн. / Ред. В. Дончик. К., 1998. Кн. 1. 464 с.
13. Карманський П. Кільці рож: Роман. *Дзвін*. 2002. №1. С. 21-81; №2. С. 22-79.

14. Карманський П. Крізь темряву. Львів, 1957. 107 с.
15. Карманський П. Українська богема. Львів: Олір, 1996. 144 с.
16. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. К.: Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2. С. 26.
17. Ляшкевич П. Петро Карманський. Нарис життя і творчості. Львів, 1998. 72 с.
18. Ляшкевич П. Фрагменти з історії української богеми. *Карманський П. Українська богема*. Львів: Олір, 1996. С. 5-19.
19. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика. Вид. друге, доповнене і перероблене. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2002. 389 с.
20. Рудницький Л. Петро Карманський – поет, політик, патріот. *Сучасність*. 1989. Ч. 3 (335). С. 16.
21. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль: ТНПУ: «Медобори», 2007. 464 с.
22. Франко І. До Бразилії. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 2. К.: Наук. думка, 1976. 542. [1] с.
23. Шкандрій М. Невдала революція: «Кільця рожі» (1921) Петра Карманського. *Шкандрій М. В обіймах імперії: українська і російська літератури новітньої доби*. К.: «Факти», 2004. С. 319-328.
24. Ярема С. До біографії Петра Карманського (нові відомості з родинного архіву). *Слово і час*. 2001. №12. С. 66-70.
25. Ярема С. Таємниця віденського куферка П. Карманського. *Дзвін*. 2002. №2. С. 75-79.